

3.

Jeneverbes in het Heiderbos te As, grootste Vlaamse populatie

Gruwez R.(1), Peusens E.(2) & Verheyen K.(1)

Universiteit Gent; Laboratory of Forestry,

Geraardsbergsesteenweg 267, 9090 Melle-Gontrode (1)

Regionaal Landschap Kempen en Maasland

Winterslagstraat 87, B-3600 GENK (2).

In As is, in het Heiderbos, de grootste Vlaamse Jeneverbespopulatie te vinden. Met zijn circa 7 000 exemplaren is dit ook een van de laatste vindplaatsen van een groot jeneverbesstruweel in Vlaanderen (Decler *et al.*, 2007).

Jeneverbes (*Juniperus communis*) is, naast Taxus (*Taxus baccata*) en Grove Den (*Pinus Sylvestris*), waarschijnlijk de enige, inheemse naaldboomsoort in Vlaanderen. Het is een soort van droge, voedselarme bodems: plaatsen waar van nature ook heide voorkomt. Tot vorige eeuw bepaalde hij mee het uitzicht van de heidelandschappen.

Pollenonderzoek toont aan dat Jeneverbes al zeker tijdens het laagglaciaal en het vroeg-holoceen, en vooral in de bollingperiode (13.500 tot 12.100 v.C.) in de wijde omgeving van de Limburgse Kempen aanwezig was (Maes *et al.*, 2006). De oudste vermelding van Jeneverbes in de Hoge Kempen gaat terug tot de zestiende eeuw, toen in enkele gemeenten aan deze soort gedeeltelijke bescherming werd gegeven op de gemeentelijke heiden (Burny, 1985). De aandacht voor Jeneverbes is dus zeker niet nieuw. In onze streken is Jeneverbes sterk verbonden met de heide. Eeuwenlang onderhield de potstaleconomie met een beheer van plaggen, maaien en begrazing dit cultuurlandschap. Dit beheer bleek ook zeer geschikt voor de vestiging en instandhouding van Jeneverbes (Burny, 1985).

Met het verdwijnen van de heide, door de mo-

Foto: Els Peusens

Foto: Luc Crevecoeur

derne landbouw en bosbouw (Piessens *et al.*, 2005), is ook de oppervlakte geschikt habitat van Jeneverbes sterk afgenomen. Nu zijn de vindplaatsen van de soort in Vlaanderen beperkt tot een zeventigtal locaties, waarbij de struiken dikwijls te vinden zijn onder het scherm van bomen. Dit zijn, gezien het lichtminnend karakter van de soort, uiterst ongeschikte situaties. Naast het verdwijnen van geschikt habitat, is ook de uitblijvende verjonging een bedreiging voor het voortbestaan van de soort in onze regio (Adriaenssens *et al.*, 2006). Aan de basis hiervan ligt o.a. de slechte zaadkwaliteit (Verheyen *et al.*, 2009). De kans dat Jeneverbessen heideterreinen spontaan herkoloniseren is op dit moment

dan ook bijzonder klein.

Gezien de problematische status van Jeneverbes in Vlaanderen is in principe elke populatie belangrijk, maar door zijn grote omvang is het Heiderbos onvervangbaar. Het is dan ook logisch dat As de Jeneverbes als adoptiesoort koos.

De jeneverbespopulatie in het natuurreservaat Heiderbos (41 ha) is geconcentreerd in een heideterrein van ongeveer 10 ha. Het natuurreservaat werd al in 1970 opgericht met als doel de jeneverbespopulatie te beschermen. Het jeneverbesstruweel is hier waarschijnlijk al honderden jaren aanwezig. Na we-

reldoorlog II vond gedurende 20 jaar een belangrijke populatie-expansie plaats, waarna de natuurlijke verjonging sterk afnam. Sinds 1970 is het beheer gefocust op het behoud van de soort: verwijderen van opslag van voornamelijk Grove Den (*Pinus sylvestris*), plaggen en maaien. Vergrassing met Pijpestrootje (*Molinia caerulea*) en opslag van Amerikaanse vogelkers (*Prunus serotina*) waren problemen waarmee men in de laatste decaden geconfronteerd werd. Ondanks het heidebeheer komt hier nu, net als in de rest van Vlaanderen, nog geen spontane verjonging meer voor.

Om deze populatie te kunnen behouden is voortgezet heidebeheer noodzakelijk, maar moet de heide ook dringend verjongd worden. Dit kan door verjonging te stimuleren met behulp van geschikte beheermaatregelen zoals het bestendig creëren van open grond. Echter, gezien de uitblijvende spontane verjonging in onze regio, is aanplanting van jonge struiken als tijdelijke oplossing het overwegen waard.

Buiten het reservaat is de heide, die vroeger kenmerkend was voor het landschap in As, teruggedrongen tot enkele kleine relictten, die sterk door verbossing bedreigd zijn. Het gevolg is dat deze populatie sterk geïsoleerd is ten opzichte van andere jeneverbespopulaties, maar ook ten opzichte van geschikte habitats. Dit is, naast de problematische verjonging, een oorzaak waarom hij zijn functie als bronpopulatie voor de streek niet kan vervullen: kolonisatie van geschikte habitats en versterking van kleinere populaties zal immers dikwijls vertrekken vanuit dergelijke grote populaties (Hunter & Gibbs, 2007). Het creëren van extra heide in de omgeving van het Heiderbos kan al een eerste stap zijn om de hoge isolatiegraad van Vlaanderens grootste jeneverbespopulatie te verkleinen.

Verwezenlijkingen

Terreinacties

Sinds 1970 wordt het Heiderbos beheerd door het huidige Agentschap voor Natuur en Bos, voornamelijk in functie van Jeneverbes. Dit houdt in dat verbossing wordt tegengegaan en dat er een jonge en open heide nagestreefd wordt door te maaien en te plaggen. Hierbij worden de aanwezige kiemplantjes zo veel mogelijk ontzien. Het Agentschap voor Natuur en Bos coördineert ook de aanplanting van gestekte plantjes op aangrenzende percelen.

In de beheervisie van het complex Opglabbekerzavel-Klaverberg, nabij het Heiderbos, wordt gestreefd naar vijftig procent open

zand: een geschikt habitat voor Jeneverbes. Dit is een eerste stap in het doorbreken van de grote isolatiegraad van het Heiderbos. De milieudienst van de gemeente As, de stad Genk en het Regionaal Landschap Kempen en Maasland werken samen om dit te realiseren.

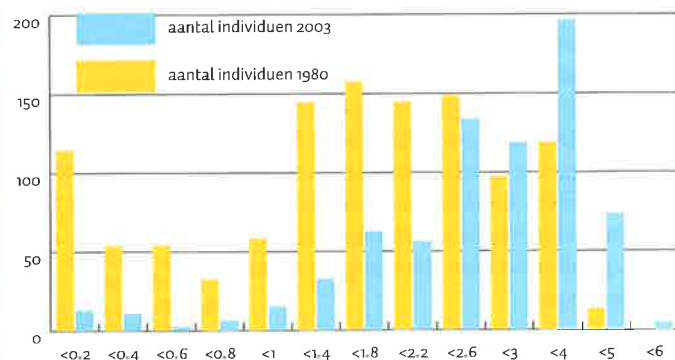
De Universiteit Gent werkt, in samenwerking met het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek en in opdracht van het Agentschap voor Natuur en Bos, aan een studie voor de opmaak van een soortbeschermingsplan voor Jeneverbes in Vlaanderen. Hierin wordt o.a. onderzocht wat de geschikte behandelingen zijn om de levensduur van de struiken te rekken en welke kiemingsomstandigheden het meeste succes waarborgen. De studie van de genetische variatie en de aanleg van een stektuin komen eveneens aan bod. Uiteindelijk zal het plan een handleiding zijn om te helpen beslissen welk beheer voor welke populatie het meest geschikt is, welke populaties beter kunnen versterkt worden met extra individuen, op welke plaatsen het aangewezen is Jeneverbes te (her-)introduceren en welk plantmateriaal hiervoor het beste gebruikt wordt. Het spreekt voor zich dat het Heiderbos in As in deze studie bijzondere aandacht krijgt.

Communicatie

Onbekend is onbemand, dit geldt ook voor Jeneverbes. Het is daarom belangrijk dat de inwoners van As via verschillende wegen kennis maken met deze soort. Door communicatie over de bedreigde status van Jeneverbes en zijn ecologische, landschappelijke en cultuurhistorische waarde zullen beheeracties zoals kappen van bos om meer heide te creëren op

Foto: Elis Peusens

Figuur 1. Verdeling van de jeneverbesstruiken over de verschillende hoogteklassen in 1983 en 2003, uitgedrukt in struiken per hectare (bron: Vanhaeren 1983 en Verheyen *et al.* 2005).

een groter draagvlak kunnen rekenen. De gemeente berichtte daarom verschillende keren in het gemeentelijke infoblad over het project "Gemeenten Adopteren Limburgse Soorten", over de workshops in verband met Jeneverbes en over de uitreiking van het gemeentelijk actieplan. Tevens kreeg elke nieuwe inwoner van As een Jeneverbesplantje.

In de inkomhal van het gemeentehuis staat een groot fotopaneel van de Jeneverbes. Regionaal Landschap Kempen en Maasland organiseerde samen met de gemeente en met Natuurpunt Educatie een workshop (bestaande uit een infoavond en een excursie in het Heiderbos) over de Jeneverbes.

Monitoring

Vanhaeren (1983) en Verheyen *et al.* (2005) inventariseerden het Heiderbos in respectievelijk 1980 en 2003. Deze gegevens tonen aan dat het aantal struiken in drieëntwintig jaar is afgenomen van circa 10 937 naar 7 000. Figuur 1 toont de verdeling van de struiken over de verschillende grootteklassen in 1980 en 2003.

De grootte van een struik kan beschouwd worden als een maat voor zijn ouderdom. Het is duidelijk dat er gedurende drieëntwintig jaar een verschuiving naar oudere individuen heeft plaatsgevonden, daar waar er in 1980 nog een groot aandeel jonge struiken voorkwam. Het aantal zaailingen (<0.2m) bedroeg toen bijvoorbeeld nog 114 exemplaren per hectare, tegenover dertien in 2003. Dit illustreert het probleem van de uitblijvende verjonging.

In deze studie voor de opmaak van een soortbeschermingsplan dat door de Universiteit Gent en het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek wordt opgesteld, wordt een monitoringstrategie uitgewerkt voor Vlaanderen. Hierbij zullen voor de grotere populaties, zoals het Heiderbos, specifieke acties voorgesteld worden. Een aandachtspunt bij de monitoring van deze soort is dat er een duidelijk onderscheid gemaakt wordt tussen aangepante struiken en deze afkomstig van spontane verjonging.

Conclusies

Jeneverbes is een belangrijke soort voor Vlaanderen. Ondanks de inspanningen van de afge-

lopen jaren gaat de soort echter nog steeds achteruit. Een belangrijke oorzaak hiervan is het uitblijven van spontane verjonging, o.a. door de slechte zaad vitaliteit. Dit is een factor waar het beheer voorlopig geen vat op heeft. Andere factoren, zoals het creëren van geschikte habitats en geschikte kiemingsomstandigheden, het doordacht versterken en (her-)introduceren van populaties zijn zaken die de beheerder wel kan sturen.

Door Jeneverbes als soort te adopteren zorgt As ervoor dat de belangrijkste Jeneverbespopulatie in Vlaanderen de nodige aandacht blijft krijgen.

Verbossing is succesvol tegengegaan en er is al redelijk wat open grond gecreëerd. De effecten van de terreinacties op spontane verjonging zijn op dit moment nog niet waarneembaar, maar monitoring zal in de toekomst duidelijk maken of de inspanningen iets opleverd hebben. Door regelmatig de Jeneverbes in de kijker te zetten is er ook een breder draagvlak voor meer ingrijpende beheerwerken zoals de inrichting van het complex Oplabbekerveld-Klaverberg ontstaan. Dit zal natuurlijk ook ten goede komen aan andere soorten die van dergelijke habitats afhankelijk zijn.

Dankwoord

De auteurs danken het Agentschap voor Natuur en Bos voor de financiering van het project "Soortbeschermingsplan voor Jeneverbes (*Juniperus communis* L.) in Vlaanderen".

Referenties

- ADRIAENSSENS, S., L. BAETEN, S. CRABBE & K. VERHEYEN, 2006. Evolutie (1985-2006) en toekomst van Jeneverbes (*Juniperus communis* L.) in de provincie Limburg. Universiteit Gent & Likona, 82 pp.
- BURNY, J., 1985. Het vroeger en huidig voorkomen van de Jeneverbes *Juniperus communis* L. op de Hoge Kempen (provincie Limburg, België). *Wielewaal* 5: 10 – 30.
- DECLLEER, K. (red.), 2007. Europees beschermde natuur in Vlaanderen en het Belgisch deel van de Noordzee. Habitat-typen I Dier- en plantensoorten. Mededelingen van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek INBO.M.2007.01, Brussel, 584 pp.
- HUNTER, M.L. & J.P. GIBBS, 2007. Fundamentals of conservation biology. Blackwell Publishers, Oxford, 497 pp.
- MAES, B., J. BASTIAENS, O. BRNKKEMPER, C. RÖVERKAMP, P. VAN DEN BREMIT & A. ZWAENENPOEL, 2006. Inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen. Uitgeverij Boom, Amsterdam, Nederland, 376 pp.
- PIESSENS, K., O. HONNAY & M. HERMY, 2005. The role of fragment area and isolation in the conservation of he-

athland species. *Biological Conservation* 122: 61 – 69.

VAN HAEREN, R., 1983. De positie van de *Juniperus communis* L. in het staatsnatuurreservaat Heiderbos te As. *Groene Band* 49: 1-21.

VERHEYEN, K., K. SCHEURS, B. VANHOLEN & M. HERMY, 2005. Intensive management fails to promote recruitment in the last large population of *Juniperus communis* (L.) in Flanders (Belgium). *Biological Conservation* 124: 113 – 121.

VERHEYEN, K., S. ADRIAENSSENS, R. GRUWEZ, I.M. MI-CHALCZYK, L.K. WARD, Y. ROSSEEL, A. VAN DEN BROECK & D. GARCIA, 2009. *Juniperus communis*: victim of the combined action of climate warming and nitrogen deposition? *Plant Biology* 11 (Suppl. 1): 49 – 59

Summary

The municipality of As adopted the common juniper (*Juniperus communis*). In Heiderbos, a nature reserve managed by the 'Agentschap voor Natuur en Bos', where the only large thicket of this species can be found. Main problem for this species is the lack of natural regeneration. This means that in future the number of plants – which stayed more or less constant the last decade – will start to decline. To solve this problem the University of Ghent started a research project together with the Institute for Nature and Forestry. To create the necessary support for the protection of this species, As published several articles in their local journals and distributed seedlings of the common juniper to all citizens in the municipality.